

DOKUMENTUM

„TUDOM, HOGY NEHÉZ HELYZETBEN HELYT ÁLLTÁL. . .”

ADALÉKOK HATVANY LAJOS ÉS
REMENYIK ZSIGMOND BARÁTSÁGÁHOZ

A *Levelek Hatvany Lajoshoz* című, 1967-ben napvilágot látott gyűjteményben – amelyet Hatvany özvegye, Somogyi Jolán szerkesztett – szerepel Remenyik Zsigmondnak egy 1940. január 9-én keltezett levele is, amelyet az író New Yorkból küldött a már második emigrációját töltő Hatvanyhoz, Oxfordba. Ebből az is kiderül, hogy Remenyik meg akarja indítani Amerikában a Budapesten megszüntetett Szép Szót, s ehhez kéri – igen meleg hangon – Hatvany tanácsait, s nem utolsósorban kézíratait. Egy másik – ugyancsak a kötetben olvasható, s ugyancsak New York-ból küldött, de 1940. szeptember 7-én keltezett levelében már anyagi támogatást is kér. Elpanaszolva amerikai viszontagságait – az amerikai magyar emigráció nagy része ugyanis, tapasztalatai szerint, közömbös az „igazi humanizmus” és az „igazi magyarság” ügye iránt (ennek illusztrálására egy augusztus 9-i levelében leírja, hogy a Színházi Élet-es Incze Sándort, mint „egyetemi tanár”-t engedték be, befolyásos magyar protektorai révén az USA-ba, Vámbéry Rusztemnek viszont sokáig Kubában kellett várakoznia, és Lesznai Anna is kálváriát járt) – végül is úgy döntött, hogy visszamegy Pestre. Hajójegyre van szüksége, de „1.000 dollárba kerül két jegy szűkösen. Tudom, hogy ezen értékeknek te is hiányában vagy, de ha módodban áll, és hazai pénzt bocsáthatnál rendelkezésemre, jegy árát itt megszerezhetném.’

Somogyi Jolántól – „Loli”-tól – tudjuk, hogy Hatvany valóban intézkedett, és Budapesten élő sógora, Hirsch Albert útján pénzt szerzett Remenyiknek a visszatéréshez.

Minderről nem olvashatunk E. Nagy Sándor 1973-ban megjelent Remenyik-kismonográfiájában. (Amelyben a szerző éppen csak utal Remenyik Zsigmond és Hatvany kapcsolatára.) S elmulasztja E. Nagy azt is, – bár 1967 után már rendelkezésére állott a nyomtatott levélgyűjtemény is – hogy összehasonlítsa azt a nyilatkozatot, amit a csak hosszú előkészületek után hazatért Remenyik a *Magyarország* 1941. szeptember 2-i számában jelentetett meg (és a *Hazatérés Amerikából* című, ugyancsak az akkor már kormánylapnak számító napilapban

1941. szeptember 18-a és október 9-e között olvasható cikksorozatot) a Hatvanyhoz intézett, korábbi levelekkel. Pedig a cikkek sok vonatkozásban *ugyanazokat a vádakat* – az emigráció egy részének álhumánizmusa, üzletessége, a magyar sors iránti közönye, stb. – tartalmazzák, mint amiket Remenyik közöl, magát levele címzettjével egy platformon tudva, az antifasiszta emigráns Hatvanyval. Más kérdés, hogy Remenyik szavai az adott pillanatban – már „benne voltunk” a második világháborúban –, másképpen hangzottak, mint egy évvel ezelőtt; s hogy a Szvatkó Pál lapjának, kötegében a jogos panaszok is félreérthetők voltak. (Még azt is hozzátehetjük – e sorok írója ezt magától Remenyiktől hallotta 1955-ben – hogy a főszerkesztő, az író háta mögött, még ki is hagyott bekezdéseket, amelyekben éppen Hatvany Lajos és Hollós József személyéről szól dicsérőleg.)

A nyilatkozat és cikksorozat mindenesetre ártott Remenyik Zsigmondnak 1945 után, de még az utóbbi időkben is jelentek meg olyan írások, amelyek – figyelmen kívül hagyva az Amerikában írt *Atyai ház* című drámát, és egyáltalán, Remenyik 1945 előtt és után írt műveinek alapvető humanizmusát, esztétikai (és etikai) értékeit – az író „jobb-oldali fordulatá”-ról szóltak.

A Magyarországbán való megnyilatkozás 1941 őszén *tévedés* volt – amit ment az, hogy Remenyik (s ezt nemcsak a Hatvanyhoz címzett leveléből tudjuk) mindenképpen osztozni akart népe, nemzete sorsában, és „örködni, míg lehet, az európaiság mécsesénél”, és menti őt bizonyos fokú tájékozatlansága is. A *Magyarországbán* való szereplésbe – minden jel ezt mutatja – baloldalinak ismert régi barátja, Féja Géza „rántotta bele”, aki akkor a kormánylap buzgó munkatársa volt. Ezután, a felszabadulásig, Remenyik nem írt, nem nyilatkozott semmi olyasmit, aminek rossz csengése lehetett. A *tévedés* azonban nem volt jövátéhetetlen bűn.

Nem derül ki a *Levelek Hatvany Lajoshoz* című gyűjteményből – mint ahogy más nyomtatott forrásokból sem – hogy amikor a felszabadulás után Remenyik bajba került, a még Oxfordban tartózkodó Hatvany volt az, aki megpróbálta védelmezni. Tulajdonképpen csak ennek kiderítésére vállalkoztunk – abból az alkalomból, hogy 1980 júliusában volt 80 éve annak, hogy Remenyik született és 1980 októberében volt Hatvany Lajos születésének centenáriuma. Hatvany Lajosné és Remenyik Zsigmondné segítségével azonban hozzájutottunk több olyan, eddig kiadatlan leveléhez, amelyeket részben az özvegyek, részben a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve a Széchenyi Könyvtár őrzött. (A *Hatvanyhoz* címzett – mintegy hatezer – levél az Akadémia Kézirat-tárában található, Hatvany levelei azonban a legkülönbözőbb helyeken

találhatók. Illetve, sajnos, gyakran nem találhatók. Teljesen nyilvánvalónak látszó „lelőhelyek”-en nem lelni nyomukat.)

Az alábbiakban közöljük azokat a kiadatlan leveleket is, amelyeket – még a „védelem” dokumentumai előtt – írt Remenyik Hatvanyinak és Hatvany Remenyiknek, s amelyet felvázolják kapcsolatuk, majd barátságuk történetét. A levelek *önmagukért szólnak*, s a „lábjegyzetek”-et már csak azért is mellőzzük, mert a közlő nem filológus, csupán újságíró, aki jól ismerte mind Remenyiket, mind Hatvanyt.

Néhány megjegyzést mégis kell tennünk.

Az egyik az, hogy ama bizonyos Gimes Imre – aki a 3. számú levél tanúsága szerint Remenyikkal egyidőben küldött „tehenész” színművet Hatvanyinak – nemcsak ismerőse volt a *Blőse urék*... szerzőjének, hanem társa is Teve utcai, kis tehenészetében. Gimes özvegye, Ansel Éva elmondotta, hogy Gimes életét 1944-ben Remenyik mentette meg. A Gimes-dráma címe *Ábrig Vendel*, és ahogyan az azóta elhunyt Gimes – akivel 1957-ben egy szerkesztőségben dolgoztunk – darabja műfaját maga megjelölte: „plebejus abszurd”. Talán érdemes volna egyszer felnyitni Gimes Imre több színművet is tartalmazó hagyatékát.

A 6. számú – 1937. július 1-én keltezett – Hatvany levél ceruzával írt utóiratának szerzője, a Szép Szó egyik szerkesztője, Fejtő Ferenc. Azért szólítja Remenyiket „Laci”-nak, mert családtagjai, barátai – különben éppenúgy, mint Hatvany Lajost is – így szólították. (Írói álneve egy időben „Dormándi László” volt. Össze nem tévesztendően a *másik* Dormándi Lászlóval.)

A levelek nagy része gépirat. A „védelmi iratok”-at azonban – nyilván, hogy nagyobb súlyú, legalábbis nagyobb hitelük legyen – Hatvany *kézzel írta*.

1.

(Dátum-jelzés nélkül. 1931.)

Igen tisztelt Uram,

Engedje meg, hogy határozott és félre nem érthető kitérése dacára is zavarni bátorkodom Önt egy kéziratban lévő darabommal. Aktualitását ennek a zavargásnak az Ön Molière, Molnár, Musset c. cikke adta meg, aminek változtathatatlan

igazságai felől, dacára kemény válaszának, többen meg vagyunk győződve. Íme Uram egy darab, ami nem csupán mulattatni akar, hanem egyéb pretenciókkal is rendelkezik. Igen kérem, vegyen magának időt, és olvassa át ezt a darabot, nem szabad elzárkóznia Önnek bizonyos kötelezettségek előtt, hiszen Ön még vitalitásának teljében van. Igen kérem őrizze meg kéziratomat, mert remélhetőleg eljön az idő, amikor annak valami hasznát vehetem, a látszat ellenére is. És nézze el nekem szerénytelen zavargásomat, aminek végeredményben az Ön cikke az oka.

Mindenben tisztelő híve:

Remenyik Zsigmond
Bp. II. Frangepán u. 4/22

2.

Budapest, 1932. január 19.

Igen tisztelt Uram,

Ön bizonyára tehetséges ember, ha elérte nálam, hogy kéziratából harmincnégy oldalt elolvassak. Nem fogom továbbolvasni. Ennyi is elég, hogy lássam a darab szertelenségeiben az író érdekességét és tehetségét. Ha Ön egyszer kitűnő darabokat fog írni s lesz ereje, hogy mondanivalóit akár fantasztikus, de azért élő figurákban koncentrálja, akkor első darabja a biográfus számára kétségtelenül nagy érték lesz. Ez az eljövendő biográfus mint visszafelé néző próféta meg fogja állapítani, hogy Blösse úrban már benne vannak az író kifejlésének összes fanyar és érdekes motívumai. Mert bizonyára, ha Ön jót is fog írni, akkor csakis ennek a geniáloskodó színművének motívumait fogja tovább kifejleszteni. És most, hogy ennyi bátorítás után csüggesszem is: ha Ön nem fog jobbat írni, akkor ez a Blösse úr, csak valami kiforratlan geniálistáskodás

marad, melynek befejezésére az ember, ha a felét elolvasta, már nem kíváncsi.

Mindazonáltal a magam ellenőrzésére, oda fogom adni a darabot Reinitz Béla barátomnak elolvasásra, ő nem aestheta, s a jószándékot, különösen a szociális jószándékot szereti összetéveszteni a művészi alkotóképességgel. Mindemellett művészi érzésű ember, ki még Adyban is sok szépségre először figyelmeztetett. Hátha megtérít Remenyikhez is. Mert egyelőre hevesen ellenállok.

Őn véleményemet akarta tudni, sikerült azt belőlem ki-erőszakolnia, – ám lássa, van-e köszönet benne?

Igaz tisztelettel:

Hatvany Lajos

3.

(Dátum-jelzés nélkül. 1932.)

Kedves Uram,

ráismerek a stílusra és a tehenekre, – ez a darab ugyancsak tehetséges, különösen a dialógus egyes frappáns részleteiben, de már megint nem tudtam végigolvasni, mert racionalista agyam fölmondja a szolgálatot, mihelyt a szerző a realizmusból transcendentális magasztalokba téved.

Ha mégsem Ön volna az a Gimes Imre, kinek levelét küldöm, akkor csodálatos, hogy mennyi poétikus és misztikus tehenész van városunkban. Mert mondanom sem kell, hogy a Gimes-darab is tehenek körül forog.

Ha tévedtem volna, kérem, írjon Ön a Gimesnek, bizonyára érdekelni fogják egymást.

Nincs ok szégyenkezni, hogy Gimessel azonosítom, mert isten bizony tehetséges-zavaros ember, kinek manierja hasonlít

az Önéhez. Amilyen primitív a mellékelt levél, olyan raffinált készségről tesz tanúságot a darab.

Szíves üdvözlettel

Hatvany Lajos

4.

Igen tisztelt Uram,

mint ahogy sejtettem, a Reinitz koncert részemre elérhetetlen volt. Olyan időben érkeztem oda, amikor már a meglévő jegyek árához nem voltak képességeim. Így tehát ez úton közlöm Önnel, hogy címemre küldött kéziratomat a postás mégis csak kézbesítette, dacára nevem elírásának. Szeretnék Önnel egyszer találkozni, addig is igen kérem, amennyiben nem terhes az Önnek és Bárdossal való viszonya megtűri ezt, valamit tenni érdekemben nála u.i. darabomat annak idején még Gellért adta oda neki, aki maga is vállalkozna a darab kihozatalára, amennyiben alkalma lenne rá. A BLÖSE eljátszására, és amint módja lesz rá, az egész darab kihozatalára ígéretét bírom – Gimes Imrét jól és régen ismerem. Tehetséges ember. Amennyiben mégis látszólagos analógia volna a két darabban, az tisztán a tehenészet keretre redukálódhatik. Különben is az én darabom (az Ön által ismert) két éve kész, míg az övé az elmúlt hetekben készült csak el. – Új regényének megjelenését türelmetlenül várom.

Tisztelettel üdvözlöm Önt mindég és mindenben híve:

Remenyik Zsigmond

Bp. VI. Frangepán u. 4./22.

1932. február 14.

5.

(Dátum-jelzés nélkül. 1936.)

Bécsikapu tér 7.

Kedves Uram,

mindig rossz lelkiismeretem volt Önnel szemben, mert tudtam, hogy tehetséges ember, de a könyvei nem érdekeltek annyira, (biztosan az én hibámból) hogy végig is olvassam azokat. Valami nyugtalan cikkázás vonzott, s ugyanakkor egyszersmind el is riasztott műveitől. Most annál nagyobb meghatottsággal olvasom érett és lehiggadt művét, a „Bűntudat”-ot, melynek nemcsak etikai, hanem egyszersmind esztétikai becsét is érzem; hiszem, hogy a magam módján a nyilvánosság előtt is elmondhatom majd, amit érzek.

Ignotus, úgy hallom, írt a Magyar Hírlap-nak Bécsből, hogy ő akar a könyvről írni. Nem tudom még, hova fogok írni, de biztos, hogy írni fogok a könyvről. Örülök, hogy az Ön műve és tehetsége Ignotusnak is föltűnik. Beszéltem az Ön könyvéről Harsányi Zsolttal. Legyen okos, küldje el neki, rám hivatkozással a könyvét. Egy magasztaló cikk a Pesti Hírlap-ban többet ér, mint az összes destruktivek dicséretei. Csathó Kálmánnak is legközelebb bekonferálom Önt, mert az Ön osztályárulása oly turgenjevi formákban történik, hogy még „rangtársai” is gyönyörüket lelhetik benne.

Kérem, hívjon föl mielőbb 1602–14 alatt.

Igaz híve, hálás olvasója

Hatvany Lajos

6.

Budapest, 1937. július 1.
Bécsikapu tér 7.

Kedves Barátom,

Bródy Sándor ilyeneket mondott volna Neked: „Ezt a fiúkát megoperálták... ez megtanult írni... ez rátalált a hangjára...”

Komolyan mondom, megrendítő mondanivalóidnál is jobban bámultam, hogy Krúdy Gyula, illetve Remenyik Zsigmond magyar nyelvét, mely eddig reflexiókra nem volt alkalmas, a magad „Bűntudatfalvából” hozott zamatjával s hazai látományaidnak egész frissességével mentetted át elmélkedő írásba. Még a „Bűntudat” leggrandiózusabb végső fejezetében is külön volt emberi intenciód, mint írásod. Most aztán egyszerre, nemcsak Remenyik Zsigmond emberi történetében jutottál el új stációhoz, hanem ha a magamfajta izraelitának van lelke, lelkemre mondom, a magyar irodalomtörténetben is. Eddig a reflexió stílusa olyan volt, mint a Péterfyé, vagy mint az ignotusé, szóval, mintha franciából vagy németből fordították volna magyarra. Te vagy az első magyar elmélkedő, ki képeidet egykori agrár környezetednek s mai kültelki világodnak jelenségeiből veszed.

Mielőtt dolgozatod külalakját dicsérgeti a tanár úr, szinte megfélelkezik róla, hogy Te vagy a sok szemét fráter, de amellettsé fájdalommal talantumos író között az egyetlen embernek is intakt talentum. Mert mondanivalóid megráznak. Szeretném, ha akadna valami német fordítód, mert hiszem, hogy ennek az írásnak külföldön is volna sikere.

Nem volnék Hatvány, ha nem adnám be kellemetlen pakolásban a sok kellemetlenséget. Engem a „Bűntudat” után elcsüggesztettek a Voltaire-levelek. De a „Bűntudat” előtt sem voltam elragadtatva a „Nagytakarítás”-tól. Te a France meg a

Shaw, meg Swift hangján voltál eddig elmés. Most a magad magyar módján vagy tragikus.

Fogadd köszönetem kifejezését, hogy elsők között olvashattam könyvedet. Kinek adod? Minap itt volt Dormándy, ki előtt nem rejtettem véka alá rólad s fejlődési képességeidről való véleményemet. A „Szép Szó” nagy dízére válnék, ha munkádat kiadhatná. Telefonálj kérlek.

Add át kézcsókomat a Nagyságos Asszonynak,
maradok igaz híved:

Hatvany Lajos

(Alatta ceruzával:)

Kedves Lacim! Teljesen osztom Laci véleményét. A műnek, – talán 2 folytatásban? – nálunk kellene megjelenni; ha Vietorisznál kötelezettséged van, ő aztán is kiadhatná. Jelentkezz!
Ölel

Fejtő.

7.

Hatvany levelezőlapjai – Remenyiknek: (kézírások)

a.) Oxford. 1945. (Pontos dátum elmosódva)

Remenyik Zsigmond úrnak,

Budapest,

Alkotmány u. 27.

Hungary.

Kedves barátom! Fájdalom, nem olyan a helyzetem, hogy a szavamnak súlya volna, – kérdezd meg Faragót, kinek ép tegnap, levlapod megérkezte előtt írtam az ügyedben. Ajánlások többet árt, mint használ. Mégis kiötlöttem valamit, ha foganatja lesz, úgyis megtudod, hogy mit. Most itt lesznek az illetők, de már észrevettem, hogy az én nevem ilyen esetekben: *hallgass*. Szívesen köszönt, sok jó kívánsággal

Laczi bá!

*

b.) Oxford, 1946 (Pontos dátum elmosódva)

Remenyik Zsigmond író

úrnak.

Budapest

Alkotmány u. 27.

Hungary.

Kedves barátom! Örülök, hogy az Apai háznak sikere volt, mert akkor könnyebben ajánlhatom. Az Aguela (*sic!*) története a Vész és kaland-ban, ha . . . *ha* lefordítják, fő-díszhelyet foglal el. Valóban Dosztojevskys, Krisztusi beszély. A másik két novella jól előadott, – de micsoda? Nem értem. Bizonyára az én hibám. Ez akár tetszik, akár nem, az utóbbi véleményem. Ez már nekem is szokatlan, pedig sokat kibírok. Sorsom, illetve hazatérésem attól függ, hogy Loli mit lát, – helyettem és számomra. Kézcsók, szíves üdv, –

H. Lajos

8.

Kedves Zsiga! Tudom, hogy nehéz időkben helyt álltál a destruktív elemekért, többek közt értem is; tudom, hogy Amerikában Kölcsey szellemében írtál és adtál elő, – olvastam a legjobb ügyet szolgáló könyveidet, amelyek közt néhány jelentős, *el nem múltó* értékű akad; sajnálom, hogy tizenöt sorral, amelyeket egy rossz sugallat diktált neked, annyi emberrel elrontottad dolgodat, – itt az ideje, hogy *ezt a [z] ügyet* vagy mondjam, eltévelyedést (vagy mondjam inkább: marhaságot) a te rendkívüli kvalitásaid és nagy tehetséged tisztelői elfeledjék.

Igaz embered

Hatvany Lajos

[1945, 46?] ápril. 11.

9.

Részlet Hatvany Lajos Képes Gézához 1955 febr. 28-án címzett leveléből:

... Kérlek, hívj fel, ha hazatérsz, azért is, mert örülünk neki, – s azért is, mert nemcsak Németh Andor, de Remenyik dolgában is lesz megbeszélhivalónk. Ez utóbbi ugyanis, amiben igaza lehet, maga akarja átdolgozni a könyvét, s aztán majd elem terjeszteni. Volt már úgy, hogy egy harmadot szívesen áldozott volna fel, mai hangulatában csak néhány részlet feláldozására hajlandó. Nem dönthetek, míg nem látom, hogy mit csinált. Én már kétszer is átrágtam magam a kézíraton, ami nem volt könnyű, mert márvány blokk, amelyben már bennrejlík a művészi legkitűnőbb alkotás anyaga, de bizony faragni kéne, mégpedig szerintem nagyon [innen kézírással, A. G.] alaposan. Lefaragni pedig, még ennél is alaposabban.

Ölelettel

Laczi bátyád.

10.

952. március 23. Bp.

Kedves Laci bá'!

Úgy látszik engem is elért a dögvész, – két hete hogy itt fekszem kórházban tüdőmmel, szívemmel, -- és a jelek szerint nem igen engednek ki egyhamar. Remélem Laci bá'-ék megvannak erőben, egészségben! Ha a tavasz mégis meghozná gyógyulásomat, (vajjon érdemes?) – és ha lábra állok, talpra állok megint, jelentkezem.

Addig is

kézcsók ölelés
igaz barátsággal:

Remenyik Zsigmond

Közli: ANTAL GÁBOR